

چرا آثار پزشکی رازی در ایران ناشناخته مانده است؟

بی گمان یکی از جریان ها و نحله های تأثیرگذار و شکل دهنده دانش پزشکی بشری، پزشکی اسلامی و بی تردید یکی از دانشمندان بزرگ و مهم اسلامی محمد بن زکریای رازی است. اگر بخواهیم از مهم ترین آثار پزشکی اسلامی را برشماریم بی شک باید از کتاب های *الحاوی فی الطب* و *الجامع کبیر* یاد کنیم که متأسفانه این آثار در ایران کمتر شناخته شده اند. دکتر محمد صدر به تازگی تحقیقی را درباره بخش نهم کتاب *الحاوی فی الطب* انجام داده است که مربوط به بیماری های زنان است.

گفت و گوی مرکز پژوهشی میراث مکتوب با این پژوهشگر در ادامه آمده است.

کمی درباره آثار مهم رازی که نیاز است در حال حاضر پژوهشگران به آن بپردازند صحبت کنید؟

رازی ۶۱ تألیف پزشکی دارد. برخی از این تألیفات مختصر و در حد چند صفحه و برخی از این آثار مفصل می باشند. روش رازی در علم آموزی و طبابت بسیار حائز اهمیت است. او از بیشتر منابع پزشکی موجود در زمان خود اعم از منابع مکتوب و یا منابع شفاهی آن دوره یادداشت برداری نموده و نظرات خود را به آنها اضافه نموده است. زمانی که رازی از دنیا می رود شاگردان او این یادداشت ها را جمع آوری می کنند و خواهرزاده او این یادداشت ها را می فروشد و آنچه به عنوان *الحاوی* امروز وجود دارد، در واقع همین یادداشت های رازی است.

در میان آثار به جا مانده از رازی، *الحاوی* منبع بسیار مهمی است که تحقیق بر روی آن نکات بسیار مهمی را در زمینه تاریخ پزشکی برایمان روشن می سازد. علاوه بر این به نوشته رازی او پانزده سال از عمر خود را صرف تألیف کتابی به نام *الجامع کبیر* کرده است که تا مدتها آن را با *الحاوی* اشتباه می گرفتند.

با توجه به آنچه گفتید کتاب *الحاوی* از چه جهاتی برای طب امروز حائز اهمیت است.

الحاوی از چند جهت اهمیت خیلی زیادی دارد. به علت اینکه رازی کتاب هایی را در فیش برداری استفاده کرده و یا افرادی را که هم عصر او بوده اند و از آرای آنها استفاده نموده است خواسته یا ناخواسته از آنها اسم می برد و بخشی از کتاب را عیناً یا به صورت خلاصه ذکر می کند. امروزه بسیاری از کتاب هایی که رازی از آنها استفاده کرده است از بین رفته اند و تنها باقیمانده این کتاب ها نقل قول هایی است که رازی از این کتاب ها ذکر کرده است و به لطف این نقل قول هاست که ما می توانیم به محتوای این منابع از بین رفته دسترسی داشته باشیم و متوجه شویم رازی از چه منابعی بهره برده است. این موضوع هم از جهت کتابشناسی و هم تاریخ پزشکی بسیار مهم است علاوه بر این کتاب ها، رازی در *الحاوی* از پزشکانی نام می برد که امروز دیگر

جز نامی از آنها باقی نمانده است. تحقیق در نقل قول های آن پزشکان مهم است و بدین طریق می توانیم به نقش پزشکان ایرانی و خصوصاً مکتب جندی شاپور در تاریخ پزشکی و مقایسه ی آرای آنها با پزشکان یونانی بپردازیم. به دلیل این اهمیت موضوع تحقیق من بر روی *الحاوی* و به طور خاص بر روی بخش *نهم الحاوی* است که مربوط به بیماری های زنان است.

از کتاب *الجامع* نام بردید. چه نسخه هایی از *الجامع* هم اکنون موجود است؟

تا مدت ها چنین تصویری شد که کتاب *الجامع کبیر* همان *الحاوی* است. بعدها مشخص شد کتاب *الجامع کبیر* کتابی است که در ۱۲ جلد تألیف شده و قسمت های زیادی از آن از بین رفته است خوشبختانه تا آنجا که من اطلاع دارم دو جلد از این کتاب شناسایی و باقیمانده است که در یکی از کتابخانه های انگلستان نگهداری می شوند. اطلاع از این موضوع برای تاریخ پزشکی و تحقیقات رازی شناسی بسیار مهم است.

این کتاب چه تفاوت هایی با *الحاوی* دارد؟

الجامع کبیر کتابی بوده که رازی آن را شخصاً نوشته است. طبیعی است آرائی که رازی به آن اعتقاد داشته و با آنها طبابت می کرده بایستی خیلی به صورت منظم در این کتاب وارد شده باشد. رازی در یادداشت های خود (*الحاوی*) نظرات سایر پزشکان و برخی جاها آرای خود را آورده ولی این یادداشت ها فاقد نظم کافی و اغلب حاوی مطالب تکراری است، ولی در کتاب *الجامع کبیر* ما به طور روشن با نظریات و شیوه ی درمانی رازی مواجه می شویم.

اشاره کردید که کتاب *الجامع* کتاب مفصل و مهمی در پزشکی است. دلایلی که این کتاب ناشناخته مانده است چیست؟

در بخش فلسفی آثار رازی بسیار کار شده است، اما متأسفانه در بخش پزشکی آثار رازی به جز بر رساله حصبه و الجدری و دو سه رساله وی تحقیق چندانی صورت نگرفته است.

الجامع کبیر هم از این قاعده مستثنی نیست و چون تا مدتها با *الحاوی* یکی پنداشته می شد و نسخه ای باقیمانده و ناقص آن از انظار محققین دور مانده بود در جوامع علمی ناشناخته مانده بود. همچنین ابن سینا و تألیف پزشکی بسیار معروف وی یعنی *قانون* سبب شده که به آثار پزشکی رازی توجه کمتری شود. *قانون* در مقایسه با *الحاوی* بسیار منظم است و امکان تدریس آن در دانشگاه ها وجود داشته است اما چنین امکانی برای *الحاوی* قابل تصور نیست. البته در اروپا در قرن چهاردهم کتاب *المنصوری* با استقبال زیادی مواجه شد و شروح زیادی بر آن نوشته شد ولی هیچگاه محبوبیت و جایگاه *قانون* را در دانشگاه ها پیدا نکرد.

آیا محتوای کتاب *الجامع* مانند سایر آثار رازی است؟

روش نگارش کتابهای طبی آن دوره این گونه بوده که ابتدا توضیحات کلی درباره مزاج ها و اخلاط می داده اند و سپس به بیماری ها و علل پیدایش و روش تشخیص آنها و سپس به بحث درمان آنها می پرداخته اند. کتاب *الجامع کبیر* به صورت محتوایی بررسی نشده ولی می توانیم حدس بزنیم بیماری ها را از سر تا پا مورد بررسی قرار داده است. همان گونه که قبلاً ذکر کردم محتوای کتاب *الجامع* بیانگر نظریات و روش علمی رازی در درمان است.

اشاره کردید که موضوع تحقیق شما درباره بخشی از *الحاوی* است. تصحیحات صورت گرفته بر روی نسخه هایی *الحاوی* را

چگونه ارزیابی می کنید؟

آنچه که امروزه در کتابخانه ها با نام *الحاوی* به صورت چاپی موجود است شکل تاپپی و مغلوط از برخی نسخه های خطی به جا مانده از *الحاوی* است که توسط موسسه دایرةالمعارف عثمانی در حیدرآباد هند در طول هیجده سال (۱۹۷۳-۱۹۵۵) منتشر شده است. این شکل چاپی از لحاظ استانداردهای تصحیح متن ضعیف و حاوی اشکالات فراوان است. چاپ دیگری از *الحاوی* هم موجود است که در سال ۲۰۰۰ در بیروت چاپ شده که در واقع تاپ مجدداً از چاپ هند است. اخیراً تلاش هایی برای تصحیح انتقادی *الحاوی* صورت گرفته است.

مشکل اساسی و مهم درباره تصحیح انتقادی *الحاوی* این است که حتی یک نسخه کامل از *الحاوی* به زبان عربی موجود نیست. *الحاوی* ۲۲ جزء و بنا بر تقسیم ۲۵ جزء است و کتابخانه ها نوعاً بخش هایی از آن را دارهستند. بیشتر کتابخانه ها بخش های نخستین *الحاوی* و یا بخش های مربوط به داروسازی و خواص داروها را دارند. بخش اول از *الحاوی* با موضوع بیماری های مغز و اعصاب در آمریکا موضوع پایان نامه یک محقق بوده است و به غیر از این، کار علمی و دقیقی بر روی *الحاوی* با تکیه بر نسخه خطی عربی انجام نشده است.

نکته دیگر درباره *الحاوی* ترجمه لاتینی آن است که توسط فرج بن سالم در قرن سیزدهم میلادی صورت گرفته است که بدستور شارل اول پادشاه سیسیل و ناپل و انجام گرفته است. این ترجمه از تمامی بخش های *الحاوی* و بسیار نفیس و حاوی تصاویر رنگی است و اکنون در کتابخانه ملی پاریس نگهداری می شود. رونویسی دیگری از این ترجمه در واتیکان موجود است. این ترجمه از روی نسخه ی کامل عربی صورت پذیرفته که در آن زمان از طریق خاندان حفصیان تونس بدست آمده بوده است. این نسخه عربی مورد استفاده در ترجمه از بین رفته است نکته مهم این است که در حال حاضر هیچ نسخه کامل عربی از *الحاوی* سراغ نداریم که قدمتی بیشتر از این نسخه ی لاتین داشته باشد.

در پایان چه پیشنهادی برای تصحیح متون پزشکی و کارهای صورت نگرفته دارید.

به نظر من مهم ترین مسئله در تصحیح متون پزشکی روش تحقیق و متدلوژی است. کسانی که می خواهند کار کنند بایستی هم اطلاعات پزشکی مورد نیاز برای تصحیح متون پزشکی را داشته باشند و هم متدلوژی و روش شناسی را بدانند تا کاری که انجام می دهند از نظر علمی قابل قبول باشد. جناب آقای دکتر شفیعی کدکنی جمله ی بسیار ارزشمندی دارند که «شرف علم و فضل به متدلوژی است». اگر متدلوژی درست نباشد یک موضوع خوب هم نتیجه خوبی نمی دهد.

منبع: موسسه پژوهشی میراث مکتوب